

דע מה שתטען

משפט יצחק

העלון לעידוד משפט התורה יו"ל ע"י מכון "האמת והשלום"

בראשות הרב יצחק דן גרונברגר שליט"א

פרשת משפטים – תשפ"ג / גליון מס' 14 /

מחילה בטעות ומשפטים ישרים

הרב יצחק דן גרונברגר

שאלה:

מעשה היה בכולל אברכים בו חולקו כרטיסי קנייה ללומדים לצורך הוצאות החג. הכרטיסים הוכנסו למעטפות ובכל מעטפה הודבקה מדבקה עם השם של האברך אליו מיועד הכרטיס.

ראובן, אחד מהאברכים, לאחר שלקח את המעטפה השייכת לו בראותו שאין איש עמו הוציא את המדבקה בה כתוב את השם של שמעון, אברך אחר מהכולל, וחשב לעצמו: 'הרי שמעון זה עתה התחתן, ולמה לו סכום כה גבוה לצורכי החג, מסתמא הוא נמצא אצל חמיו ועל דעת כן לא נתנו לנו את הכסף, אקח לעצמי וזוהי אני מזכה את הנותנים שנעשה רצונם בכסף וגם את שמעון, שלא יעבור על גזל'.

אמנם לא רצה ראובן לקחת את המעטפה בדרך 'גזלה' ועל כן עשה כלהלן: המתין עד ששמעון יגיע וביקש 'אתה יכול בבקשה להביא לי את המעטפה שלי' והצביע למעטפה שאין עליה שם. שמעון ענה בשמחה 'בטח', והוסיף כמסיח לפי תומו עם חצי חיוך – לאחר שראה שאין מעטפה עם השם שלו - 'ברוך השם אני נמצא אצל חמיו ואין לי הוצאות גדולות לחג, ככל הנראה בגלל זה לא נתנו לי כרטיס קנייה'.

והנה לאחר החג הכהו לבו של ראובן על המעשה אשר עשה, ובא בשאלה האם עליו להחזיר את הכסף לשמעון או שמאחר ושמעון נתן מעצמו את הכסף לידינו אין כאן בית מיחוש.

תשובה:

מחילה בטעות: למדנו גמ' ב"ב סו: המוכר פירות דקל [קודם שחנטו] לחבירו, ונמצא שמכר לו דבר שלא בא לעולם שאין המכירה חלה, ר' הונא אמר עד שלא באו לעולם יכול לחזור בו משבאו לעולם אינו יכול לחזור בו – סובר ר' הונא שאדם מוכר דבר שלא בא לעולם שיהיה המכר חל לכשיבאו לעולם - ר' נחמן אמר אף משבאו לעולם אין יכול לחזור בו, דאין אדם מוכר דבר שלא בא לעולם כלל. ומוסיף ר' נחמן ואומר שמודה שאם הלוקח כבר אכל את הפירות לפני שנודע למוכר שהמכירה לא חלה, אין המוכר יכול להוציא ממנו.

הגמ' מדייקת מזה שר' נחמן סובר שמחילה בטעות מועילה, שהרי כאן הייתה מחילה בטעות שהמוכר חשב שהמכירה חלה ומשום זה מחל ונתן ללוקח לאכול את הפירות אבל באמת לפי ההלכה אין המכירה חלה והפירות שייכות למוכר והלוקח אוכלם שלא כדין, ואעפ"כ אומר ר' נחמן שכיון שהמוכר מחל אע"פ שהייתה מחילתו משום טעות בדיון וחוסר ידיעה, היא מחילה.

ממשיכה הגמ' ומקשה לדברי ר' נחמן שיש סתירה בדבריו, ואנו רואים מדבריו במקרה אחר שמחילה בטעות אינה מועילה, שהרי במקרה שאדם לווה כסף והתנה עם המלווה שאילו לא ישלם תוך שלש שנים השדה של המלווה יוחלט פירות השדה מכח תנאי ההלוואה פסק ר' נחמן והתחיל המלווה לאכול פירות השדה מכח תנאי ההלוואה פסק ר' נחמן שמאחר שאסמכתא לא קני, וכוונת הלווה בתנאי זה לא היה אלא להבטיח למלווה שישלם את חובו ומעולם לא התכוון באמת לתת לו את

שדהו תמורת ההלוואה, על המלווה להחזיר את השדה ואת הפירות, ומה שנתן הלווה למלווה לאכול את פירות שדהו היה משום טעות בהלכה שחשב שזכה המלווה בשדהו, ובאמת אינו כן ומחילה בטעות אינה מחילה.

ותרצה הגמ' בזה הלשון: '**התם זביני הכא הלוואה**'. היינו שיש לחלק בין מקרה של תנאי הלוואה לבין מקרה של מכר.

נחלקו הראשונים איך לבאר את דברי הגמ', האם כוונת הגמ' לומר שבאמת מחילה בטעות היא מחילה אלא שבחלוואה אינה מחילה או להיפך, שמחילה בטעות אינה מעילה ודוקא במכר מועיל.

מרש"י (ד"ה הכא) מוכח שלעולם מחילה בטעות היא מחילה ודוקא בחלוואה לא מהני משום דמחזי כריבית והוי ריבית קצוצה כיון שאוכל פירות השדה לעולם מחמת הלוואתו שלא הייתה שווה כל כך הרבה. [גם דעת **הרא"ש** הוא כדעת רש"י דהוי מחילה ודוקא אם לא ידע שמוחל דבר לחבירו לא הוי מחילה כמבואר בהמשך הגמ' סז. גבי אונאה].

תוס' (ד"ה התם, וכן ב"ב מא. ד"ה אמר) הקשו על רש"י וכי בשם ר"ת שמחילה בטעות לא הוי מחילה, וכמו שמצאנו בכמה מקומות בש"ס שקנין בטעות אינו קנין ושומא בטעות אינה שומא וכן הקדש בטעות אינו הקדש, והסיבה שהמוכר בפירות דקל אינו יכול לחזור הוא משום שאומדים את דעתו של המוכר שאע"פ שהיה נודע לו שיכול לחזור בו ולבטל את המקח לא היה עושה כן, שהרי רוצה הוא שיתפרסם שמו כאדם טוב ונאמן ולא כאחד הפכפך שחוזר בו מעסקיו, ואע"פ שעכשיו אינו אומר כן ורוצה לחזור בו אומרים שכוונתו מתחילה לא הייתה אלא לקיים את המכר בכל עניין ומשי"ח אינו יכול להוציא מיד הלוקח.

הגה"א כ' שא"א לפרש כהתוס', שהרי לפי דבריהם כל המשך הסוגיא דב"מ שם סז. שרבה הקשה לר' נחמן הכל הוא לפי טעות ההבנה של רבא ואינם אמת לדינא וזה וודאי דבר דחוק מאוד שהרב ישיב לפי טעות התלמיד ולא יעמידנו על האמת. וביארו שקנין בטעות חוזר מפני שהוא תחת ידו ויכול לחזור כיון שהוא בטעות וכן הקדש בטעות צריך גמירות דעת וכיון שטעה אינו גומר בדעתו משא"כ המוכר דבר לחבירו הוי מחילה בטעות ומהני והוי מחילה, **והטעם** מפני שדומה זה להפקר ויאוש וכיון שכן זוכה הלוקח ביאוש הבעלים המוכרים וא"צ להחזיר.

יצא מכאן שנחלקו הראשונים האם מחילה בטעות היא מחילה, לרש"י והג"א מחילה בטעות היא מחילה ולר"ת לא הוי מחילה. ולכא' במקרה דנן מדובר על אדם שמחל את הכסף שלו ע"י מחילה בטעות, שהרי לא ידע כלל שהוא כסף שלו, ומ"מ לדעת הראשונים הוי מחילה וזכה ראובן.

[ואם ישאל השואל: במה זכה שמעון בכרטיס, י"ל שהדבקת המדבקה על המעטפות והנחתם במקום החלוקה בבית המדרש מהווה קנין סיטומתא כמבואר בגמ' ב"מ (עד)].

בונה כותל בחצר חבירו בטעות: הנה הגמ' ב"ב מא. מביא מעשה, בכותל שבין ר' ענן לשכנו שנפל, ובנה ר' ענן והרחיב את גבולו לתוך שטח חבירו ללא כוונה, לאחר מכן באו לדין תורה וטען ר' ענן ששכנו מחל לו על חלק זה של הקרקע ועכשיו היא שלו שהרי שכנו עזר לו לבנות את הכותל

מחילה ואין הלה זוכה בזה כלל. והובאו דברי הריב"ש אלה בקצות בסימן יז ס"ק ג ובסימן עה ס"ק ד.

והנתיבות הקשה עוד על דין הקצות בזה הלשון: **'היעלה על הדעת שאם יודע שהסיג גבול חבירו והמסייע לא ידע שבונה ברשות עצמו שיקנה הבונה משום מחילה בטעות'.**

ויצא מאכן שלדעת רש"י והגה"א והריב"ש אליבא דר"ת מחילה בטעות הוא מחילה, ולדעת התוס' אליבא דר"ת לא הוא מחילה.

אמנם כל זה דוקא במקרה שידע שמוחל את שלו לחבירו אבל אם לא ידע שמכר ונתן את שלו לחבירו יש לומר שלכ"ע לא הוא מחילה בטעות מחילה שהרי אפילו יאוש אין כאן והוא כיאוש שלא מדעת כמ"ש הנתיבות. ולדעת הקצות מהני מחילה בטעות אף שלא ידע הנותן שנותן מהממון שלו כל שהלה מתכוון לקנות וזוכה מדין יאוש בעלים בטעות, וככל יאוש דהוי בטעות.

ואני איני יודע ספר אמנם במקרה דנן נלפ"ע שאע"פ שראובן מוחזק בממון וכבר הוציאו מ"מ חייב להחזיר ואינו יכול לומר 'קים לי' כהקצות, חדא שדברי הקצות אינם אלא לפי הגה"א ולא לפי שאר הראשונים, ועוד שבדברי הגה"א עצמו מוכח דלא כהקצות שהרי הם תרצו להדיא שבמעשה דר' ענן לא שייך יאוש והפקר כיון שלא ידע שנותן משלו כלל, ומש"ה לר' נחמן הוי מחילה בטעות, וא"כ נמצא הקצות יחידא גם נגד דברי הראשונים, ואין אומרים מינו כיחידא כמ"ש הכנה"ג בכללי מינו. ועוד, שכן מוכח מדברי השו"ע בסימן ס' סעיף יז ובסימן רט סעיף ד, שפסק שבמוכר פירות דקל לחבירו אינה מחילה אלא אם כן ידע המוכר שהלוקח אוכל הפירות, וא"כ קל וחומר הוא שכאן כשלא ידע כלל שנותן דבר שלו לחבירו דאינה מחילה. ועוד שהוא דין תמוה מאוד מסברא כנ"ל מהנתיבות.

אלא שיש לדון במה ששמעון חשב שלא קיבל מעטפה מפני שהוא חתן טרי מדין יאוש, ואע"פ שהוא בטעות מ"מ הרי התבאר מדברי הקצות והנתיבות והירושלמי הנ"ל שיאוש בטעות הוי יאוש, אמנם נראה שמאחר ששמעון לא אמר כן רק לאחר שהגיע המעטפה ליד ראובן, נמצא שבאיסור הגיע הכסף ליד ראובן ועליו להחזיר לשמעון אף אם נאמר שיש בזה יאוש גמור מצד שמעון. ועוד יש לדון בזה מצד שראובן הוא זה שגרם לשמעון להתייאש, ויש בזה חיוב גרמי.

העולה לדינא:

העושה מעשה קנין בדבר הפקר וחושב שהוא שלו לא קנה כיון שאינו מתכוון לקנות בדבר.

כשהנותן מתכוון לתת אע"פ שאין הקונה מתכוון לקנות, כגון שחושב שהדבר שלו, הרי זה קונה כיון שיש דעת מקנה.

מחילה בטעות הוא מחלוקת ראשונים אם הוי מחילה, ויש אומרים דמהני מדין יאוש בטעות דהוי יאוש.

במקרה דנן היינו שהנותן אינו יודע כלל שהממון שייך אליו אע"פ שהקונה יודע מזה ורוצה לזכות בממון לעצמו לא מהני לכ"ע ואין הקונה זוכה בממון, ואין המוחזק יכול לומר 'קים לי' כהקצות' וחייב להחזיר המעוה.

[ובשולי הגיליון יש להבהיר שבוודאי ראובן עבר על איסור גמור במה שעשה, ולא מבעיא איסור גניבת דעת במה שרימה את שמעון ואמר שהכרטיס שייך אליו אלא אף איסור גזל ממש יש בזה וגרמא בנזיקים **שאסור לכ"ע**. וברור ופשוט שאף לפי דברי הקצות הסובר שהמעוה שייכים לראובן אין בזה היתר כלל ועל זה נאמר: **'ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם' – אלו כלי הדיינים**, ודי למובין. ומסתמא שגם פוחתים לו מפרנסתו על ידי מעשה זה, בפרט כאשר מדובר על הוצאות החג שעליהם מפורש בגמ' (ביצה טז). שאינם בכלל מה שנקבב לאדם מראש השנה. **והאמת והשלום אהבו.**

הרב יצחק דן גרונברגר

יו"ר מכון האמת והשלום – יעוץ משפטי תורני ומשדר טו"ר - חבר בלשכת הטוענים הרבניים הארצי

(לתוס' ר' ענן טען שקנה ממנו, ואין נ"מ לנידון דידן). ופסק שם ר' נחמן שעל ר' ענן להחזיר את הקרקע מפני שכמו שהוא לא ידע שבונה בשטח חבירו גם חבירו שערך לו לא ידע שמוחל על חלק מקרקעו לר' ענן.

כשהקונה מתכוון לקנות והשני אינו מתכוון לקנות: ודייק מזה הנימוקי יוסף בשם הראב"ד, שאילו שכנו של ר' ענן היה יודע שהכותל נבנה בשטח שלו אע"פ שר' ענן לא היה יודע שבונה בשטח שאינו שלו מ"מ היה זוכה ר' ענן. ואע"פ שאמרו חז"ל (יבמות נב:) העורר בנכסי הגר וסובר שהוא שלו לא קנה, ומוכח שכל מקום שאין הזוכה מתכוון לקנות אינו קונה, מ"מ כאן ששכנו יודע שמסייע לבנות את הכותל על שטח שלו הרי שיש כאן דעת מקנה ובאופן כזה שמקנים לאדם אע"פ שהזוכה עצמו לא יודע שזוכה מ"מ קונה [ולא גרע מזכין לאדם שלא בפניו].

והנה על הגמ' הנ"ל גם הקשו התוס', איך פסק ר' נחמן שר' ענן צריך להחזיר את הכותל, הרי ס"ל לר' נחמן (לגבי פירות דקל הנ"ל) שמחילה בטעות הוי מחילה, ותרצו בשם הר"ת כנ"ל, שמחילה בטעות אינה מחילה ודוקא במכירה מועיל מפני שרוצה לעמוד בנאמנותו ובשמו הטוב.

כשהקונה מתכוון לקנות והשני לא יודע שמוחל: והנה הקצות (סימן קמב ס"ק א) כ' לתרץ את קושיית התוס' באופן אחר, על פי דברי הגה"א שהובאו לעיל, והיינו שהטעם **דמחילה בטעות הוי מחילה הוא מפני יאוש כנ"ל**, וביאור דבר זה הוא **שכל יאוש שאדם מתייאש מאבידתו הוא יאוש בטעות**, שהרי אילו היה יודע איפה האבידה נמצאת לא היה מתייאש, וא"כ מה שמתייאש הוא בטעות ומפני שחסר לו מידע במקרה הזה ואע"פ מהני שהלה יזכה באבידה, וה"ה אדם המוכר דבר לחבירו וחושב שלפי ההלכה מועילה המכירה הרי הוא מתייאש ומפקיר את מה שמכר וע"י זוכה הלוקח כיון שרוצה לזכות במה שקנה.

ולפ"ז כ' הקצות שבמעשה דר' ענן לעיל הסיבה שר' נחמן אמר לו להחזיר את הכותל לקדמותו הוא מפני שאע"פ ששכנו מחל בטעות והתייאש ממנו מ"מ ר' ענן לא זכה בו שהרי גם הוא לא ידע שבונה בשטח חבירו ולא התכוון לקנות, ומש"ה מדויקים דברי הגמ' **'את גופך לא הוה ידע'**, שזו הסיבה שר' ענן לא זכה מדין מחילה בטעות.

ויצא לפי דברי הקצות שאילו ר' ענן היה יודע שבונה בשטח חבירו אע"פ ששכנו לא היה יודע שמוותר על שטח שלו מ"מ היה זוכה ר' ענן מדין יאוש ומחילה בטעות. וא"כ גם במקרה שלנו ראובן הרי התכוון לקנות את הכרטיס ששמעון ואע"פ ששמעון לא היה יודע כלל שנותן לראובן משהו ששייך לו מ"מ הוי מחילה בטעות ומהני זוכה ראובן בכרטיס. [ולגבי יאוש בטעות הנה מבוואר בירושלמי ביק פ"ה ה"ח דנחלקו בזה ר' יוחנן ור"ל, והלכה כר' יוחנן דהוי יאוש אע"פ שהוא בטעות, ויש להאריך בזה ואכ"מ].

והנה הנתיבות (שם ס"ק ג) כ' שליתא לדברי הקצות, שהרי אילו מחילה בטעות היה מדין יאוש במקרה של ר' ענן לא היה לר' נחמן לפסוק שר' ענן יחזיר את הכותל למקומו, אלא היה לו לומר שכל הקודם להחזיק בקרקע זוכה, שהרי שכנו מחל בטעות והוי כדן יאוש וא"כ אם יקדים ר' ענן ויזכה בשטח הקרקע הרי היא שלו, וכיון שר"נ פסק שיחזיר למקומו מוכח שמחילה בטעות אינה מחילה. וביאר הנתיבות על פי דברי הגה"א (ב"ב פ"ג ס' לב) שכל מקום שאין האדם יודע שנותן דבר משלו לחבירו או מוחל דבר משלו לחבירו אין כאן לא יאוש ולא הפקר ולא כלום, והוי כעין יאוש שלא מדעת שהרי לא יודע שנאבד ממנו דבר, ע"כ.

וזהו באמת החילוק המבואר בגמ' ב"מ סז. בין אונאה למכירה פירות דקל, דבאונאה אין אדם יודע שיש אונאה כדי למחול ומש"ה לא הוי מחילה משא"כ בפירות דקל אדם יודע שהם פירות שלו ורוצה למכור, אלא שלדעת הר"ת כל הסוגיא שם אינה אמת אליבא דהלכה אלא הכל לפי הטעות של רבא.

וכן נראה לי כוונת הריב"ש בשו"ת ס' (שלה ושצב) שכתב לבאר את דברי ר"ת דלא כהתוס', אלא באמת מחילה בטעות הוי מחילה ומש"ה מהני בפירות דקל כיון שידוע שמוכר את פירותיו לחבירו אלא שטועה בדין ממילא הוי מחילה, משא"כ בהלוואה כיון שהוא רק על תנאי שלא יפרענו אין זה מחילה טובה ואינו מוחל לגמרי. וא"כ יוצא שלדברי הריב"ש אף שידוע שנותן משלו כיון שהוא אסמכתא לא הוי מחילה גמורה, וא"כ כ"ש במקרה דנן שלא ידע כלל שנותן משלו דלא הוי